

КОЦЮБІНСЬКІ У МОЄМУ ЖИТТІ

Як і в кожній людині мого покоління на Україні, молодість не минала без впливу видатного письменника тої доби Михайла Коцюбинського. Прекрасні, як молодість, його твори залишили глибокий слід, а сам образ письменника набрав легендарних рис. Хотілося знати ближче за таку дорогу людину. Як завжди, це здавалося недосяжним. Я читала книжки, мріяла, але ніколи не відважувалася й подумати, що колись доля надовго зв'яже моє життя так близько, що десятки років проминуть самі в залежності від члена тої родини.

Доля химерна. Це таке незначне. Проте розповісти про це варто, бо навіть найдрібніші риси не повинні зникати з останніми людьми, що стикували з дозами нам всім дітями.

Ми з побожністю ходимо по невеличкому садку на затишній вулиці у Вінниці, оглядаємо край скромний, простий будинок, де жили колись Коцюбинський та його родина.

У Криворівні я годинами сиділа в хаті, де бував Коцюбинський, де жив Франко. Ходила його стежками, дивилася на потічок, чуркальце, з якого він, може, вмивався кришталевою гірською водою, ходила до казкової церковці, не могла надивитися на Черемош. Черемош! Тіні забутих предків... Все і зараз дихає там старовиною й легендою, все нагадує і Коцюбинського.

Я дивилася на той фільм Параджанова «Тіні забутих предків», що мав такий блискавичний успіх у цілому світі, вишуканому, розбещеному світі! А такий мав той шалений успіх!

І сталося так, що я опинилася у Відні, там захистила свою дисертацію, працювала в с/г академії та Інституті східної Європи. І там же опинився в той час Юрко Коцюбинський. Як торгпред Радянської місії, тоді ще не цілком визнаного Заходом радянського уряду.

Я не знала його раніше. Тільки чула під час облоги Києва Муравйовим, що то Юрко Коцюбинський, син Михайла, нарком большевиків, і керує обстрілом Києва. Саме згорів від запальних снарядів будинок Грушевського, голови Центральної Ради. Так ото цей Юрко був тепер у Відні. Було там тоді повно українців усякого толку: старих дореволюційних емігрантів, і втікачів, і представників урядів, і робітників - галичан, студентства...

А на Україні був голод. Надходили страшні чутки. Спочатку не йнялося віри. Але приїхала місія Червоного Хреста з доктором Холодним і вже трудно було заперечувати. Безпосередніх зв'язків не було. І от тоді гірка туга обгорнула серця. Не можна було жити, знаючи, що на батьківщині таке лихо. Отоді було засновано комітет «Голодним України». Входили туди: я, Олень, Чечель, Іван Коссак і Полюга. Ми збирали датки, робили виставки, вистави, збирали поміж німців та себе. Але повоєнні часи були тяжкі для всіх, потрібно було (?) Америки. Тоді ми запропонували президентство Грушевському; його популярність негайно вплинула і до нас потекли гроші заокеанської еміграції. Ясно, врятувати всю країну було неможливе, але ми вирішили обмежитися Академією наук, цим серцем батьківщини. Харчові посилки ми посилали через місію Гувера, і тут все налагодилося просто. Але в нас були ще речі, також дуже потрібні у Києві. Тільки ж контакту з Україною ми не мали! Його мало радянське торговельне представництво з Коцюбинським на чолі. Зі зрозумілих причин ніхто з членів комітету не міг звертатись до Радянської місії. Це взяла на себе я, одинока безпартійна в комітеті.

І от я в досить миршавенькому приміщенні торгпредства.

- Хочу бачити голову представництва.

Через короткий час до скромного кабінету ввійшов юнак. Прекрасні, якісь зоряні очі, висока гнучка постать і дуже тонке обличчя.

... Я регулярно бувала у Коцюбинського. Колись він зауважив, що я пильно дивлюся на українські часописи на його столі.

- Ви не читали київських газет? Хочете, візьміть до наступного разу?!

- Українських газет!!! А ми ж чули, що української преси зовсім немає!

Цілий вечір ми з гуртом молодих товаришів-студентів читали ці газети. Згодом до них долучилися невеличкі книжки Хвильового, Йогансена, Ялового, Досвітнього, Поліщука...

Отже, не тільки преса, а й література живе! Та ще яка, талановита, блискуча.

Так почалася прязнь. Згодом утворився певний дружній гурток:

Юрко, я, Коссак, Чичкевич та Демчук. Хлопці були галичани, студенти. Коссак пізніше працював у радянському представництві. А тоді ми просто приятелювали, жили майже комунією, і не раз потроху голодували. Отоді на неділю Юрко запрошував нас на подорож за місто. Він

оплачував наші залізничні квитки; походивши по горах та лісах, ми заходили до сільської корчми, де він частував нас ковбасками з капустаю та гальбою пива, і ми, щасливі його товариством, поверталися додому. Ми всі були одного віку і міцно здружилися.

Колись Юркові треба було в партійній справі зустрітися з кимось з віденських українських робітників. Зустрінувся. А потім дістав догану чи то від «баби з Комінтерну» чи ще від кого, не вільно, мовляв, дипломату зустрічатися отак. А йому таки було треба, і він журився, що нема де. Тоді я запропонувала своє помешкання, передала ключі, а сама пішла з дому.

Коли вже згодом австрійці визнали Радянський уряд, представництво переїхало до палацу російського посольства, то я часто була там і у справах, як журналістка, і на посольських прийняттях, знов таки як член спілки австрійських журналістів. Там одного разу познайомилася з Ольгою Коцюбинською, дочкою Євгенії Бош. То була висока, не дуже гарна жінка. Більше я її за кордоном не бачила. Вона приїздила рідко. Син, хлопчик, теж виховувався деінде. Зустрінулися ми літ через десять за інших обставин і в іншому місці.

Промайнув час. Я поверталася на Україну, щоб навчитися партійного досвіду, як молодий член австрійської компартії, щоб їхати потім до Канади та Сполучених Штатів, куди мене запрошували яка мандрівного інструктора. Я дещо вагалася, але кілька видатних діячів це мені радили. Я мала навіть візу до тих країн. Йоффе, тодішній посол, допоміг мені нотою - проїхати через Польщу, і я опинилася після Москви у Харкові. В Москві я ще побувала у сестри Ольги Марії.

Там, у Харкові, я пізнала і заприсяжилася з усіма тими, чиїми творами я захоплювалася у Відні. Зустрічалася і з Юрком. Саме тоді я мала переходити до партії України, і він навіть пропонував мені, що може за мене ручити. До того не дійшло.

Я працювала, писала, друкувалася, була редактором - референтом Шліхтера у міністерстві закордонних справ.

Одного дня мене викликали до ГПУ. Я думала, що це щось по роботі: виявилось, що якийсь урядовець, що назвав себе Черняком, пропонував мені стати секретним платним співробітником ГПУ, і стежити... за Юрком Коцюбинським, Михайлом Левицьким та В. Х. Аусемом.

Я завжди, по своїй роботі, давала всякі інформації ГПУ, з наказу ЦК, може, могла б працювати і там. Але щось подібне мене просто приголомшило. Отак, за гроші!!! Я різко відмовилася.

- Пожалієте,- процідив крізь зуби Черняк. Я не бачила його більше ніколи в житті, але як вже химерно не складалася потім моя доля, я ніколи не жалкувала, що лишилася чесною людиною.

Склалося дивно. Через рік мене вивезли до Москви, до внутрішньої секретної в'язниці ГПУ, Луб'янка, 3. Тримали в прекрасних умовах: паркет, обід з трьох страв. Абсолютна ізоляція. Все пошенки. Без прогулянки півроку. Туди до мене в камеру прийшов Ягода і сказав, що звільнення залежатиме від мене. Другого дня мене привела до шикарного кабінету, де мені знову - але в дуже чемній формі - запропонували стежити за Коцюбинським і двома іншими. На столі в цього представника ГПУ я прочитала на конверті прізвище. Через сорок літ я читала книжку про нього, з його портретом, як розстріляного за часів культу особи. То був Артузов. Пізно.

А тим часом почався мій в'язнично-таборовий шлях, шлях заслать, репресій, що закінчився допіру п'ятдесят шостого року МОЄЮ реабілітацією після смерті Сталіна.

Протягом цього часу ім'я Юрка ще двічі виринало у моему житті. Вже після третього арешту, одиночки, заслання, я опинилася в жіночому штрафному таборі «Ельген», у його філіалі, с/г дослідній станції «КОС». Першого ж дня на загальній повірці я почула виклик: «Бош-Коцюбинська!» - та відповідь: «- Тут». О, Господи! Треба ж такого! Зараз же після закінчення офіційної процедури я підійшла до цієї жінки.

- Де Юрко? Що з ним?

- Він ворог народу. І прошу мене не питати про нього. -Хто ви?

Потім була кумедна розмова пані Бош.

- Я відповіла, що й сьогодні думаю те сама, що й вчора, -казала Бош.

Після цього я зайшла на роботу до Ольги Петрівни, і на запит, що нового, відповіла, що саме повертаюся з ГПУ і з сьогоднішнього дня вважаю наше знайомство закінченим. Це було чверть віку тому. По сей день.

Коли надійшла реабілітація, повернулася на Україну. У Києві зустрілася з родинами тих письменників, що загинули в ГУЛАГах.

... Жадібно шукала чутки за Юрка. Коли нарешті довідалася, що в Києві перебуває його сестра Ірина. Особисто я її не знала, але враз вирішила розшукати.

- Тепер я допіру дізнаюся подробиці трагедії його життя, а може, й почасти мого власного.

Розуміється, я пішла (Ірина відпочивала в санаторії в Кончі-Заспі), і досить недалеко будинку, на березі, я побачила жінку, що йшла мені назустріч. Ми одразу пізнали одна одну /

вона знала, що я буду в неї/, хоч ніколи перед тим не бачилися. Не скажу навіть, щоб вона була схожа до Юрка. Та й яка могла бути схожість, коли я його бачила востаннє, коли йому було років тридцять, а тепер ми обидві мали вже за шістьдесят!

То була ставна, гарна жінка з шляхетним обличчям, типовим для інтелігенток минулого сторіччя.

Ми довго ходили стежками безлюдного парку. Ірина Михайлівна оповідала мені про своє дитинство, сім'ю, про важкі роки, які їй довелося зазнати через репресованого Юрка. Терпіла вона, вся сім'я і улюблений син Флоріан. Час шов, а ніщо не мінялося, талановитий хлопець не міг вчитися, і от вона зважилася на таке: хлопець намалював портрет Сталіна і послав його до всемогущого. Сподівана-несподівана мрія сповнилася: Станін дав розпорядження не заважати хлопцю у навчанні. Син став видатним скульптором...

Але мені боліло, як же було з людиною, в ім'я котрої я віддала свою молодість, своє життя, свої таланти. Знати, знати про дорогу людину, що загинула. Ні, вона не читала. Не знала, що можна, та й що вже могло те змінити! Тут ми по-різному дивилися на цю справу.

Потім Ірина Михайлівна розповіла, як одного разу, вже після реабілітації до неї прийшов хтось незнайомий, її не було вдома, але він сказав, що сидів разом з Юрком і залишив свою адресу. Я аж затремтіла: от аж тепер почую! Не почула. Не пішла вона до того чоловіка. Кожна людина по-своєму сприймає світ. Так і ми.

А про музей батька вона розмовляла з захопленням, кликала поїхати подивитись. Скільки вона туди вклала праці, відомо й оцінено. Контакт зі мною вона весь час підтримувала, і багато разів запрошувала до Чернігова. А тут я вже не зібралася, не встигла досі. А тепер, може, вже й сили не стане, бо літа минають немилосердно швидко. Ірина Михайлівна пам'ятала за мене, регулярно запрошувала на «суботи» до музею, на вечори пам'яті Коцюбинських. У своїй доповіді в шкільному музеї Юрія Коцюбинського вона розповідає дітям про мене, дає адресу, і молодь звертається до мене з проханням написати свої спогади про Юрка. Я збираюся до Чернігова, починаю писати спогади...

Не так склалось, як жадалось. Незакінчені спогади загинули, мабуть, надовго, поїздка до Чернігова відклалася.

Немає гостинної господині музею. Лишилися тільки листи від неї та музею, де вона просить надіслати спогади, свою автобіографію та фото.

Напевне, чи скоро зможу надіслати ті мої спогади, пишу нашвидку оці рядки, щоб виконати обіцянку, дану покійній, що не загинули остаточно ці кілька подробиць з роду Коцюбинських.

Знаю, що в садибі стоїть пам'ятник Юркові роботи сина Ірини Михайлівни, відомого тепер скульптура Флоріана Коцюбинського; чула, що в Москві на Новодівичькому кладовищі також стоїть пам'ятник йому... Не знаю, на якій могилі і де його справжня могила...

За все його перебування чула стороною одну страшну деталь: під час допиту, власне, після нього, Юрка, окривавленого й непритомного, вкинули назад до камери. Отямившись, він сказав, що найстрашнішим з усього було те, що на допиті був присутній і дивився на все - Постишев.

Залишаю на совісті того, від кого я це чула, не можу і не хочу називати його імені, але сподіваюсь, колись він сам напише про це у своїх власних спогадах. Згадую про це, як про трагічну і чи не єдину звістку про останні часи чистого бездоганного комуніста, мого приятеля і вчителя, якому я завдячую за пізнання чимало світлого в радянському житті, до якого я повернулася за його порадою та допомогою, і де моя власна доля склалася на десятиліття в самоті одиночок, таборів та заслань, але протягом якого я ні разу не пожалкувала, що вибрала цей шлях.

За одним хіба жалкую - що тоді, у двадцять сьомому році, не сказала Юркові, що на нього чатують нечисті руки...

Примітки:

- 1 1978 р. фонди музею М. Коцюбинського 7 кв. № 31, спецфонд. Умань-Чернігів.
- 2 Життя Надії Суровцової. - Зб. Наука і Культура. Україна. Випуск 24. К., 1990. - С. 412-560.
- 3 Некіпелов Віктор - російський поет, працював у 60-х роках в м. Умані інженером-хіміком. Закінчив літературний інститут ім. м. Горького в Москві. Був арештований, знищений.
- 4 Хоткевич Платонида - одна із дружин Гната Хоткевича, була директором музею Г. Хоткевича у Верховині.
- 5 Багачка - кам'яна гора у Карпатах, досить вивітрена; на фоні ясного неба була схожою на дуже повну жінку (тлусту) із складеними руками, величезна, здається от-от упаде.
- 6 Мищик Вадим - етнолог, директор музею Хліба в м. Тальному Черкаської області. Відомий дослідник весняно-зимової обрядовості, автор багатьох наукових статей, книг, учасник художньої самодіяльності.
- 7 Горська Алла - правозахисниця, відома художниця-монументалістка, член Національної спілки художників України, проживала в Києві.

8 Севрук Галина - художниця-керамістка, на знак протесту проти арештів вийшла із спілки художників, мешкає у м. Києві.

9 Семикіна Людмила - художниця-монументаліст, лауреат національної премії ім. Т. Шевченка, розробила декоративний український одяг. Добровільно вийшла із Спілки художників, живе у м. Києві.

10 Павуляк Ярослав - домашній український поет, працює у посольстві Чеської республіки, друкується на шпальтах українських газет та журналів. Закінчив літературний інститут ім. М. Горького в Москві.

11 Олицька Катерина Львівна - російська революціонерка, належала до партії есерів, репресована, померла у 1974 році в оселі Н. В. Суровцової, похована в м. Умані.

12 Дзюба Іван - письменник, літературний критик, автор книги «Приєднана чи возз'єднана». Був міністром культури, активний борець за справедливість, шістдесятник, публіцист.

13 Світличний Іван - поет, літературний критик, шістдесятник, був засуджений радянською системою, повернувся із заслання досить хворою людиною, помер у Києві.

14 Дідик Галина - член УПА, перебувала в її керівних органах, не змогла уникнути арешту. Померла в радянський час, невідомо, де похована. Влада не дозволила захоронити її тіло на кладовищі в м. Хрестинівці.

15 Сверстюк Євген - редактор газети «Наша віра», відомий поет, письменник, академік.

16 Світлична Надія - рідна сестра Івана Світличного, журналістка, емігрувала до Америки.

17 Фігнер Віра - російська революціонерка-народниця, народилася у дворянській сім'ї 1852 р. Ув'язнена в Петропавлівській фортеці. У вересні 1884 р. засуджена до смертної кари, яку було замінено довічною каторгою. Двадцять років Фігнер була в одиночному ув'язненні в Шліссельбурзькій фортеці. З 1906 р. жила за кордоном. У 1915 р. Фігнер повернулася до Росії.

18 Спогади Н. Суровцової. - Зб. Наука і культура України. Випуск 24. - К., 1990.

19 Шліссельбуржці - в'язні Шліссельбурзької фортеці. Це були народники.

20 Спогади Н. Суровцової.

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ ІМЕНІ В.В.ТАРНОВСЬКОГО У 60 -80-Х РОКАХ XX СТОЛІТТЯ: СПОГАДИ ПРАЦІВНИКІВ

(передмова та публікація І. Синельник)

Спогади - цікавий і важливий вид історичних джерел особистого походження. Вони подають інформацію через призму власне особистісних переживань, емоційно, можуть містити відомості, що не зустрічаються, приміром, в офіційних документах. Однак спогади не позбавлені суб'єктивізму і їх використання є доречним у комплексі з іншими видами історичних джерел. Спогади учасників подій, безпосередніх свідків цінні як джерело нових знань і як нова їх інтерпретація. Їх залучення до наукових досліджень є виправданим і при відтворенні історії різних організацій та установ¹.

Чернігівський історичний музей імені В.В.Тарновського протягом десятиріч залишається основним осередком музейної роботи в області. Етапним у роботі установи став кінець 60-х років, коли вперше за післявоєнний час була створена повнопрофільна історична експозиція. У 1979 році у музеї відкрита нова історична експозиція, що високо оцінена спеціалістами та відвідувачами і навіть відзначена дипломом Виставки народного господарства УРСР.² Вона стала підсумком багатопланової діяльності колективу у попередні часи. Тому 60-80-і роки XX століття викликають інтерес дослідників як період активної збиральницької, освітньої, наукової і методичної роботи.

Джерельна база, що дає уявлення про діяльність Чернігівського історичного музею у зазначений період, різноманітна. Її основу складають офіційні документи, щорічні звіти про роботу музею, які зберігаються у поточному архіві установи та в Державному архіві Чернігівської області, публікації у місцевій періодиці.

Автор пропонує увазі читачів спогади працівників музею - Віри Зайченко, яка очолювала відділ - музей народно-декоративного мистецтва, та Надії Чернявської, яка у 1970-1975 роках працювала заступником директора з наукової роботи. Окреслені основні напрямки діяльності культурно-освітньої установи, зокрема, збиральницька, виставкова та лекційна, співпраця з народними майстрами.

1. Див.: Історичне джерелознавство. - К.: Либідь, 2003. - С. 413 - 430.

2. Див.: Арендар Г., Лихачова С. Чернігівський історичний музей у 20-90-ті роки // Родовід. - 1996. - Число 2 (14). - С. 55.